

П. А. Трачук

*кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри адміністративного, фінансового, інформаційного та європейського
публічного права ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

А. М. Далекорей,

*студент 4-го курсу, факультету
Європейського права та правознавства,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА, ЯКЕ ПЕРЕДБАЧАЄ КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА БАНДИТИЗМ

Анотація: У статті розглянуто історичні аспекти розвитку законодавства, яке передбачає кримінальну відповідальність за бандитизм. Бандитизм є однією з найбільш небезпечних форм прояву організованої злочинності. Метою наукового дослідження є розробка теоретичних та практичних проблем вдосконалення кримінально-правової боротьби із бандитизмом та запобігання його вчинення. Проблема боротьби з організованими видами збройної злочинності, в тому числі з бандитизмом, стала загальнодержавним завданням, оскільки сучасна правова кримінологічна та соціально-психологічна характеристика бандитизму свідчать про те, що досліджуваний вид організованої злочинної діяльності органічно переплітається з терористичною, екстремістською злочинністю, що є особливо актуальним, зважаючи на останні події в Україні. Діяльність організованих злочинних об'єднань завдає істотної шкоди найважливішим сферам суспільного життя.

Ключові слова: законодавство, держава, організована злочинність, розбійний напад, бандитизм, суспільство, еволюція.

Аннотація: В статье рассмотрены исторические аспекты развития законодательства, предусматривающего уголовную ответственность за бандитизм. Бандитизм является одной из наиболее опасных форм проявления организованной преступности. Целью научного исследования является разработка теоретических и практических проблем совершенствования уголовно-правовой борьбы с бандитизмом и предотвращения его совершения. Проблема борьбы с организованными видами вооруженной преступности, в том числе с бандитизмом, стала общегосударственной задачей, поскольку современная правовая криминологическая и социально-психологическая характеристика бандитизма свидетельствуют о том, что исследуемый вид организованной преступной деятельности органично переплетается с террористической, экстремистской преступностью, что особенно актуально, учитывая последние события в Украине. Деятельность организованных преступных объединений наносит существенный вред важнейшим сферам общественной жизни.

Ключевые слова: законодательство, государство, организованная преступность, разбойное нападение, бандитизм, общество, эволюция.

Summary: The article points out the historical aspects of legislation development that results in criminal responsibility for gangsterism. The author of the article states that gangsterism is one of the most dangerous forms of organized criminality. The main aim of the research is to work out theoretical and practical issues to improve legal criminal fight with gangsterism and to prevent its committing. The author adds that the fight with organized types of armed criminality

including gangsterism has become a nation-wide task as current legal criminalistical, social and psychological analysis of gangsterism indicates that analyzed type of organized criminal activity interrelates with terrorist and extremist criminality that is extremely important regarding the current events in Ukraine. The author concludes that organized criminal groups do a lot of harm to the most important fields of social life.

Key words: law, state, organized crime, robbery, banditry, society, evolution.

Однією з умов становлення України як демократичної, правової європейської держави є необхідність розробки та удосконалення організаційно-правових основ боротьби зі злочинністю, насамперед організованою. Захист прав, свобод особи, життєвих інтересів підприємств, установ, організацій різних форм власності набуває вагомого значення в період становлення і розвитку в Україні ринкових відносин та зміни соціально-правової політики держави.

Бандитизм – один із найбільш небезпечних злочинів проти громадської безпеки. Функціонування в Україні банд, метою існування яких є вчинення озброєних нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, загрожує як громадській безпеці в цілому, так і життю, здоров'ю людей, їх власності, перешкоджає нормальній господарській діяльності, що створює стан незахищеності суспільства від злочинних посягань. Усе це зумовлює необхідність вжиття з боку держави ефективних заходів, у тому числі й кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію бандитизму.

Важливу роль у розробці концепції кримінально-правової протидії бандитизму відіграли дисертаційні праці І. В. Іваненка, І. І. Радіонова та Р. Л. Чорного, які внесли вагомий внесок у розробку різних аспектів протидії бандитизму. Останнім часом велика дослідницька робота щодо проблем протидії бандитизму проведена у монографічних дослідженнях В. В. Голіни, Т. Д. Устінової та інших вчених. Також суттєве місце у розробці проблемних питань бандитизму належить працям таких видатних науковців як М. І. Бажанов, О. Ф. Бантишев, Р. Р. Галіакбаров, О. О. Кваша, І. В. Щедров тощо.

Віддаючи належне, вказаним без сумніву, ґрунтовним працям, слід зауважити, що частина з них базувалися на старому кримінальному

законодавстві або ж здійснювались на підставі законодавства інших держав. У багатьох з наведених праць питанням стосовно ознак банди та юридичного аналізу складу бандитизму приділено недостатньо уваги, у зв'язку із дослідженням науковцями широкого кола інших проблем.

Разом з тим, у науковій літературі існує чимало дискусійних підходів щодо вирішення кримінально-правових проблем протидії бандитизму, які не дають підстав для остаточного визначення поняття банди, її основних ознак, а також ознак, що характеризують об'єктивну та суб'єктивну сторони цього злочину та відмежування його від суміжних складів злочинів.

Об'єктом дослідження є бандитизм як антисуспільне явище, його природа і сутність, а також юридичні форми закріплення зазначеної злочинної діяльності в законі про кримінальну відповідальність.

Предметом дослідження є чинне кримінальне законодавство України та окремих зарубіжних держав, пам'ятки права України, теоретичні положення науки кримінального права щодо складу бандитизму як злочину проти громадської безпеки, його об'єктивні та суб'єктивні ознаки, наявність яких є підставою притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за бандитизм, а також конструктивні ознаки банди і судова практика з цих питань.

Бандитизм згадується у багатьох пам'ятках права України і зустрічається ще у правовому акті давньоруської держави – “Руській правді”.

За часів Київської Русі під бандитизмом, у сучасному значенні цього терміна, законодавець розумів розбій: “стать в разбои без всякоя свады” [2]. Зокрема у статті 20 Короткої Правди встановлюється відповідальність за різновид умисного вбивства в розбої: “А иже убьют огнищанина в разбои...”. Цей злочин розглядався у давньоруській державі як особливо тяжкий злочин. У статтях 3 та 7 Просторової Правди також закріплені норми стосовно вбивства в розбої. Зокрема стаття 7 говорить про умисне вбивство: “Оже станеть без вины на разбои. Будет ли стало на разбой без всякоя свады...”, за

яке законодавцем передбачалось застосування до злочинця та його сім'ї вищої міри покарання – “поток и разграбление”.

Такий відомий російський вчений, як І. Еверс [3, с. 372] щодо вбивства (“разбой”, “стать на разбой без всякой свады”) вважав, що цей вид злочину вчинявся під час насильницького нападу.

Вагомою подією у розвитку українського кримінального законодавства XV ст. стало видання Судебника Казимира 1468 року. У ньому спостерігається становлення поняття бандитизму, який з урахуванням розвитку законодавства про кримінальну відповідальність України того часу слід віднести до злочинних посягань на особу та її майно. Основною причиною виникнення цієї правової норми необхідно вважати тодішній стан Литовсько-Руської держави, де широких масштабів набули міжусобні феодалні війни [4, с. 14]. Маючи на меті захистити шляхту та її майнові права від зазначених злочинних посягань, законодавець вніс у Судебник Казимира ст. 21, у якій заборонялось вчинювати бандитські напади [5].

Основним нормативним актом, яким регулювались правовідносини у суспільстві польсько-литовського періоду, аж до поширення у першій половині XIX ст. законодавства Російської імперії, був Литовський Статут, який мав три редакції 1529, 1566 та 1588 років. Досліджуючи тексти Литовських Статутів, зустрічаємо у кримінальному праві того часу те, що законодавець починає розрізняти відповідальність осіб, які спільно вчинили злочин, – головного виконавця злочинного діяння і осіб, які брали безпосередню участь у вчиненні злочину. Відповідальність їх залежно від суспільної небезпеки вчиненого могла бути різною і однаковою. Так, при вчиненні групового нападу на будинок шляхтича, у результаті якого сталося вбивство, винні підлягали смертній карі [4, с. 14]. Ця кримінально-правова норма закріплена, зокрема, у Статуті в редакції 1588 року в 1 артикулі 11 розділу під назвою “Хто бы на чий домъ або господу умыслне наехалъ, хотечи его забити” [6]. У цьому ж артикулі також говориться про напад як про спосіб вчинення злочину бандою “... хто бы на чий домъ шляхетский не

только на самый дворъ але и на гумно або дворец... квалтомъ умыслъне наехавши або нашедши...". В окремих артикулах Литовських статутів першої та другої редакцій також містяться норми, які передбачають відповідальність за вчинення саме бандитського нападу. Зокрема в редакції 1529 року вказані положення містяться в артикулах 1, 19 розділу 7 "О квалтех земских о боех о головщинах шляхетскихъ", у Статуті 1566 року бандитський напад згадується, наприклад, в артикулах 20 та 23 розділу 2 "О оборонъ земской", артикулах 1, 3 і 21, розділу 11 "О квалтехъ и о головщинахъ шляхецскихъ".

Необхідно зазначити, що порівняно з Руською Правдою та Судебником Казимира поняття бандитизму, у правовому розумінні того часу, набуло чіткішого забарвлення і ознак, які конкретніше характеризують це діяння. У Литовському Статуті поняття бандитизму правотворець визначав через термін "квалтомъ умыслъне наехавши або нашедши", під яким необхідно розуміти збройний напад, пов'язаний із насильством. Крім цього, у Статуті законодавцем закріплено підвищену суспільну небезпеку цього діяння – озброєна група нападників. У Литовському Статуті містяться посилення на об'єкт бандитського посягання – будинок шляхтича (в редакції 1529р. розділ 2, арт.14, розділ 7, арт. 1; в редакції 1566р. розділ 2, арт. 20, розділ 4, арт. 42, розділ 11, арт. 1; в редакції 1588р. розділ 2, арт. 18, розділ 4, арт. 64, розділ 11, арт. 1, 59), маєток, село чи їх жителів (в редакції 1529р. Розділ 7, арт. 19; в редакції 1566р. розділ 11, арт 21; в редакції 1588р. розділ 11, арт. 20,43), церкву (в редакціях 1566р. та 1588р. у розділах 11, арт. 3), розкривається питання мети злочинного посягання – умисне вбивство шляхтича, пограбування або спричинення майнової шкоди, що своєю чергою впливає на призначення покарання. Зокрема у разі вбивства шляхтича нападник ("квалтговникъ") підлягав смертній карі [4, с. 15].

В середині XVII ст. визначною пам'яткою українського законодавства були "Права, за якими судиться малоросійський народ" 1743 року (далі "Права"). Про групові збройні напади на маєтки шляхти та церковні храми,

так як і у вищезазначеному акті Литовської держави, говориться і в “Правах”, наприклад, “О наъздах на доми и на всякія имънія во время походу...”, “О насилномъ одного на другого нападеніи”, “Кто на чий домъ или на какое нибудь жилле насилно напавъ съ помощниками. ..”, “О нападеніи на церкви всякого христіанского закона”. За аналогією до Статуту, “Права” відокремлюють поняття грабежу, розбою і бандитизму, хоча тлумачення останнього характеризується як “умишленно наъхавъ или нашедъ” або “насилно напавъ”. Свідченням цього є те, що про розбійні напади говориться в окремих артикулах глави 20 “О розбои на пути учиненномъ”, “О розбои и смертномъ убийствъ при розбое”. Відповідальності за грабіж у “Правах” присвячена окрема 22 глава “О грабежахъ, разнихъ шкодахъ и за то о награжденіяхъ” [4, с. 16].

У подальшому, на Правобережній та Лівобережній Україні поширюється законодавство Російської імперії про кримінальну відповідальність. Так, у 1845 році на територію України починає поширювати свою дію “Уложение о наказаниях уголовных и исправительных” (далі “Уложення”), яке стало основним законодавчим актом в галузі кримінального права. За основу були взяті положення “Соборного уложения”. В Особливій частині “Уложення” 1845 року вперше згадується про шайку як вид співучасті – обставину, що посилює відповідальність. Проте законодавець не розкриває зміст цього поняття. Зробити це намагались вчені того часу. О.Ф.Кістяківський зазначив: “Шайкою, или бандою, называется соединение многих лиц, согласившихся составить ее съ цілю совершенія не столько одного опредѣленнаго преступленія, сколько цѣлаго ряда однородных или разнородных преступленій напередъ неопредѣленныхъ въ ихъ конкретномъ видѣ” [7, с. 546]. У зазначеній праці він також стверджував: “...соучастіе въ формѣ шайки есть одинъ из самыхъ обыкновенныхъ и часто встречающихся способов совершенія преступленій общаго характера, какъ то: разбоевъ, воровства, мошенничества...” [7, с. 546]. Подібну думку щодо розкриття вказаного

поняття висловив російський вчений Н. С. Таганцев, який писав: “Шайкою, по смыслу статей 922-923 Уложения, называется такое сообщество, которое составляется для совершения преступлений общегнусного характера, как-то: разбоя, зажигательства, дѣланія или привоза фальшивой монеты всевозможныхъ видов, кражи, мошенничества, подделки документовъ” [8, с. 589]. І тут же Н.С. Таганцев відмічає, що шайка, яка організувалась для “...разбоев, зажигательства, дѣланія фальшивой монеты... признается болѣе виновным и более наказуемымъ соучастіем...” [8, с. 589].

Організація шайки з метою вчинення розбійних нападів вважалась більш суспільно небезпечним діянням, ніж створення аналогічного “сообщества” для крадіжок та підробки грошових знаків. Залежно від мети організації цих банд суди призначали і відповідні покарання їх членам. Зокрема, участь у шайках першого виду каралась каторжними роботами на строк до шести років, а участь у злочинних організаціях, що належали до другої групи, – висланням до Сибіру або направленням у штрафні роти (ст.ст.924, 925, 926). “Уложення” у зазначених статтях дає чітке визначення видів співучасників шайки, а саме: організатори; члени шайки; особи, які знали про факт існування шайки, але не повідомили про це правоохоронним органам; особи, які надавали членам шайки зброю і засоби для вчинення останніми злочинів; “пристанодержатели”, тобто особи, які утримували приміщення, в яких дозволяли членам шайки проживати та переховуватись [4, с. 19].

Аналізуючи норми “Уложення” 1845 року можна визначити такі характерні ознаки шайки як стійка озброєна група осіб (достатньо, щоби зброя була хоча б у одного члена шайки), яка утворилася для вчинення нападів на фізичних та юридичних осіб.

На початку ХХ ст. у Російській імперії було видано “Уголовное уложение” 1903 року, яке вводилося в дію поетапно. В ньому термін “шайка” застосовується у Загальній частині, зокрема, у статті 52, поряд з яким вживається ще один вид співучасті – “сообщество”: “Согласившійся принять

участие въ сообществъ для учиненія тяжкаго преступленія или преступленія и не отказавшійся отъ дальнѣйшаго соучастія, но не бывшій соучастникомъ тяжкаго преступленія или преступленія, отвѣчаетъ только за участіе въ сообществъ. Участіе въ сообществъ для учиненія тяжкаго преступленія или преступленія или въ шайкъ, составившейся для учиненія нѣсколькихъ тяжкихъ преступленій или преступленій, наказується в случаяхъ, особо закономъ указанныхъ.” [9, с. 117-118].

Цікавим є те, що шайки за “Уголовным уложением” 1903 року можна було поділити на певні види, виходячи із того, для чого вони організовувалися. Так, стаття 279 вказує на шайки, які зорганізувались “для поддѣлки, передѣлки или сбыта поддѣланныхъ или передѣланныхъ монеты, билетовъ или бумаг...”, “для поврежденій чужаго имущества в случаяхъ, указанныхъ статьею 564”, “для воровства, разбоевъ, вымогательствъ или мошенничествъ”, “для приобрѣтенія, принятія на храненіе, сокрытія, заклада или сбыта чужаго имущества, добытаго завѣдомо посредствомъ преступнаго дѣянія”, “для водворенія контрабанды” [9, с. 212].

У законодавстві радянського періоду бандитизму приділялася особлива увага, оскільки він входив до групи злочинів, які були направлені проти революції.

Оскільки у перші післяреволюційні роки на територію України поширювались законодавчі акти РРФСР, то для аналізу еволюції кримінального законодавства, що передбачає кримінальну відповідальність за бандитизм, варто проаналізувати саме нормативні акти цієї країни. Так, у Декреті РНК РРФСР від 20 липня 1918 року “О суде” знаходимо першу згадку про бандитизм як про злочин. Майже через рік Декрет ВЦВК від 20 червня 1919 року “Об изъятии дел из общей подсудности в местностях, объявленных на военном положении” дав визначення бандитизму як “... участие в шайке, составившейся для убийств, разбоя и грабежей, пособничество и укрывательство такой шайки” [10].

РНК УРСР теж прийняв низку нормативних актів, направлених на боротьбу з бандитизмом. Зокрема, це постанова “Про заходи по боротьбі з бандитизмом.” 1 лютого 1921 року РНК УРСР видала нову постанову “Про боротьбу з бандитизмом” [11], де було наголошено на необхідності посилення відповідальності осіб, які надавали допомогу бандитам. Загалом, як правильно зауважив Р. Л. Чорний, у зазначених постановах йдеться про боротьбу з політичним бандитизмом, тобто із представниками заможної частини селянства, яке не сприймало радянської влади і суспільно-політичних змін, які відбувались у той час в Україні [4, с. 22-23].

Вперше у радянські часи легальне визначення бандитизму в радянській Україні було здійснено в постанові РНК УРСР “Про підсудність справ про бандитизм” 1921 року. Бандитизмом визнавалось “похищение, повреждение, истребление имущества или посягательство на человеческую жизнь или здоровье, учиненное одним или несколькими лицами с целью дезорганизации государственной либо хозяйственной деятельности Советской власти...”.

Перший КК УРСР від 23 серпня 1922 року окремою статтею виділив бандитизм – ст.. 76. він був віднесений до державних злочинів у розділі злочинів проти порядку управління. Згідно цієї статті бандитизм визначався як “організація та участь у бандах (озброєних шайках) та організованих бандою розбійних нападах і пограбуваннях, нападах на радянські та приватні установи і окремих громадян, зупинки поїздів та знищення залізничних колій, незалежно від того, супроводжувалися такі напади вбивствами чи не супроводжувалися”.

Стаття 76 КК УРСР містила дві частини. Зокрема, частина друга встановлювала кримінальну відповідальність пособників бандитизму, тобто осіб, що не були членами банди: “Пособничество бандам и укрывательство банд и отдельных их участников, а равно сокрытие добытого и следов преступления”. Вказані дії карались “теми же наказаниями с допущением

понижения наказания до лишения свободы на срок не ниже двух лет со строгой изоляцией или конфискацией имущества”.

Наступний кримінальний кодекс Української РСР 1927 року закріпив відповідальність за бандитизм у ст. 56-17. Визначення бандитизму було таким: “організація озброєних банд та участь у них та в організованих нападах на радянські та приватні установи або окремих громадян, зупинка поїздів та знищення залізничних шляхів і інших засобів зв’язку тягне за собою – позбавлення волі з суворою ізоляцією на строк не нижче трьох років з конфіскацією всього або частини майна, із збільшенням при особливо обтяжуючих обставинах аж до найвищої міри соціального захисту – розстрілу, з конфіскацією майна”. Дана стаття не містить у собі частини другої.

В 1928 році, до переліку злочинів, боротьба з якими була в компетенції державного політичного управління, був внесений також і бандитизм, що свідчить про віднесення цього складу злочину до політичних злочинів, за допомогою яких каралися ті верстви населення, які не сприймали радянську владу.

Після нападу фашистської Німеччини на СРСР, з метою посилення боротьби із злочинами, що посягали на особисте майно громадян, практикувалося застосування ст. 56-17 КК за аналогією. Так, у постанові Пленуму Верховного суду СРСР від 8 січня 1942 року пропонувалось кваліфікувати як бандитизм крадіжки майна евакуйованих громадян за наявності особливо обтяжуючих обставин.

КК УРСР 1960 року передбачив відповідальність за бандитизм в ст. 69 та відніс його до інших злочинів проти держави. Нове визначення бандитизму стало ще більш чітко вираженим. У ньому відмежовувались злочинні діяння цього виду від інших форм організованої злочинної діяльності. У диспозиції статті конкретно було зазначено мету, з якою створювалась банда, а саме для вчинення нападів на державні, громадські організації чи підприємства або на окремих осіб. Аналогію було скасовано.

Ст. 69 проіснувала без змін аж до прийняття у 2001 році нового Кримінального кодексу України, який був введений у дію з 1 вересня 2001 року. Склад злочину “бандитизм” (ст. 257 КК) віднесено законодавцем до розділу IX “Злочини проти громадської безпеки”. Необхідно зазначити лише те, що з розпадом колишнього СРСР та змінами, що почали відбуватись в економіці України – появою нових форм власності – із диспозиції статті були виключені вказівки на державні чи громадські підприємства та організації [4, с. 26].

Питання визначення кримінального покарання за злочин, який передбачений ст. 257 КК України [1] виступає складним процесом, який пов'язаний із врахуванням не тільки безпосередньо санкції ст. 257, але і обставин, які обтяжують та пом'якшують відповідальність, необхідність, як правило, кваліфікації дій винного за сукупністю складів злочинів, що, у свою чергу, зумовлює вчинення дій з поглинання менш суворого покарання більш суворим, врахування строку відбування кримінального покарання, якщо особа була затримана і трималася під вартою, виходячи із часу її затримання і т.д.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що проблема боротьби з організованими видами збройної злочинності, в тому числі з бандитизмом, стала загальнодержавною задачею. Сучасна правова кримінологічна, соціально-психологічна характеристика бандитизму свідчать про те, що досліджуваний вид організованої злочинної діяльності органічно переплітається з терористичною, екстремістською злочинністю, що є особливо актуальним, зважаючи на останні події в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України. – С. : ТОВ «ВВП НОТІС», 2014. – 180 с.
2. Правда Русская: В 3-х т./ АН СССР. Ин-т истории / Подг. к печати В.П. Любимов, Н.Ф. Лавров, М.Н. Тихомиров, Г.Л. Гейерманс, Г.Е. Кочин / Под. Ред Б.Д. Грекова. – М.-Л., 1940 – Т.1: Тексты. – 505 с.

3. Эверсъ І.Ф.Г. Древнѣйшее русское право въ историческомъ его раскрытіи. Перевель с Нѣмецкаго Иванъ Платоновъ. – СПб: Печатано въ Типографіи Штаба Отдѣльнаго Корпуса Внутренней Стражи, 1835. – 422 с.
4. Чорний Р. Л. Бандитизм за кримінальним правом України : дис. канд. юрид. наук / Чорний Руслан Леонтійович. – К., 2005. – 236 с.
5. Законодательные акты Великого княжества Литовского XV-XVI в.в. / Подг. И. И. Яковкин. – Л.: Государственное социально-экономическое издательство, 1936. – 153 с.
6. Статутъ Великого Князства Литовскаго 1588 года // Временникъ Императорскаго Московскаго общества Исторіи и Древностей Россійскихъ. 1854. – Кн. 19 – С. 1–382.
7. Кистяковскій А. Ф. Общее уголовное право съ подробнымъ изложеніемъ началъ русскаго уголовного законодательства. Ч. общая. – К.: Тмпографія. С.В. Кульженко Ново – Елисаветинская ул. соб. д., (б/г.). – 850 с.
8. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекціи Н.С. Таганцева. Изданіе второе, пересмотрѣнное и дополненное. Часть общая. Томъ 1. – С.-Петербургъ.: Гос. тип, 1902. – 815 с.
9. Евангуловъ Г. Г. Уголовное уложение. – СПб.: Типографія Спб. Акц. Общ. “Слово” Ул. Жуковского, 21., 1903. – 400 с
10. Об изъятіи делъ из общей подсудности въ мѣстностях, объявленных на военномъ положеніи: Декретъ ВЦИК от 20.06.1919 г. // СУ РСФСР. – 1919. – № 27. – Ст. 301.
11. О борьбѣ съ бандитизмомъ: Постановление СНК УССР от 01.02.1921 г. // СУ УССР. – 1921. – № 2. – Ст. 45.